

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

LIBRA

ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ЦЕНТРУ АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДИЄВІСТИКИ

Випуск VI

до 40-річчя науково-педагогічної діяльності

І. В. Немченко

Одеса
ОНУ
2022

УДК 94(100)“-04/17”(08)
L53

Рецензенти:

С. Б. Сорочан – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

В. М. Хмарський – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Наукові редактори **О. М. Луговий та В. В. Чепіженко**

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол №1 від 9.09.2022

L53 **Libra**: збірка наукових праць Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова / під ред. О. М. Лугового та В. В. Чепіженка. Вип. VI. – Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. 2022. – 172 с.
ISBN 978-617-689-545-9

У шостому випуску збірки «Libra» представлено результати наукових досліджень співробітників та друзів Центру антикознавства та медієвістики, Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, присвячені різним аспектам історії Європи від античності до раннього модерного часу.

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-545-9

© Центр антикознавства та
медієвістики ОНУ імені І.І. Мечникова

**ВЗАЄМОВІДНОСИНИ
МІЖ ЦЕРКВОЮ ТА КОРОЛІВСЬКОЮ ВЛАДОЮ
В АНГЛІЇ КІНЦЯ ХІ – ПОЧ. ХІІ СТ.
У ВИСВІТЛЕННІ ПРОФ. Л.М.БЕРКУТА**

Різноманітні вектори наукової діяльності українського історика-медієвіста проф. Л. Беркута (1879-1940) протягом життя постійно перепліталися. Наукові вподобання вченого спрямовували розвиток його подальших дослідницьких студій.

Історія раннього християнства та Західної церкви стала сферою наукових вподобань Л. Беркута ще в період його навчання в Київському університеті св. Володимира.

Так в 1901 р. закінчуючи курс історично-філологічного факультету цього університету, Л. Беркут під керівництвом свого метра Ф.Я. Фортинського пише студентський випускний твір саме на церковну тематику «Очерки из истории борьбы за инвеституру во время императора Генриха V. Генрих V и Пасхалис II до конкордата 1111 г.», виданий в Києві 1902 р.¹

Вдруге, цією тематикою він займається перебуваючи в Варшавському університеті на посаді приват-доцента. У 1914 р. ця ж робота виходить тільки в більш ширшому вигляді, вже в якості магістерської дисертації: «Борьба за инвеституру во время императора Генриха V, т.1. До папской привелегии инвеституры 13 апр. 1111 г. включительно»².

Намагаючись відтворити в своїх наукових студіях, цілісну картину проблеми боротьби за інвеституру між «Regnum et Sacerdotium», Л. Беркут, не обходить стороною історію взаємовідносин між церквою та королівською владою в Англії кінця ХІ – поч. ХІІ ст.

Для українського професора архіважливо простежити взаємозв'язок та взаємозумовленість подій цієї «європейської

¹ Беркут Л. Очерки из истории борби за инвеституру во время Императора Генриха V. Генрих V и Пасхалис II до конкордата 1111 г. Киев, 1902.

² Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX вв. Москва, 2019.

драми», а саме повторення конфлікту боротьби за владу, але вже не між папою і імператором, а між Кентерберійським архієпископом і королем Англії, який розгорнувся за кілька років до Вормського конкордату 1122 р.

Цій події вчений присвятив невелику монографію: «Йоркские Тракаты как источник для характеристики английских церковно-политических идей в эпоху до конкордата 1107 г.». Торкаючись питання про закономірність і зв'язок двох згаданих церковних конфліктів Л. Беркут зазначає в ній наступне: «Мало того, самый конкордат 1107 г., заключенный с папством младшим сыном Вильгельма Завоевателя – королем Генрихом I, часто рассматривался вне связи с континентальной историей, хотя следует признать его главнейшие общие положения»³...

Далі професор акцентує увагу на загальні об'єднуючі моменти між двома підсумковими документами цієї зтяжної боротьби за інвеституру – Лондонським (1107) та Вормським (1122) конкордатами, які досить рельєфно відбили як ступінь конфлікту між двома гілками феодальної влади, так і между компромісу між ними: перш за все для обох документів характерною є відмова короля від права пожалування кільцем і посохом, але зі збереженням королівської пропозиції (assensus) для майбутнього кандидата; а також принесення останнім тимчасової (temporalia) ленної клятви, саме цей момент для Л. Беркута, є вихідним пунктом папських міркувань ще на соборі в Гвасталі (1106), задовго до Вормсу⁴...

У своїх наукових студіях, присвячених історії середньовічної церкви, Л. Беркут влучно акцентує свою увагу на ролі церкви в політико-правовій системі середньовічного суспільства. Процес розвитку соціальних складових, формування політичних відносин в європейських державах багато в чому залежав від взаємин між державою та церквою,

³ Беркут Л. Йоркские тракаты, как источник для характеристики английских церковно-политических идей в эпоху до конкордата 1107г. Варшава 1911. С.2-3.

⁴ Там само.

цілком логічно зазначає український дослідник⁵.

Однак, відносини не були лінійними або простими, дуже часто мало місце суперництво чи зіткнення інтересів двох гілок влади світської і духовної, яке позначалося в формі кризи, іноді навіть гострої, хоча в той час вказане протистояння не набувало ще такого взаємного антагонізму, який виник в Англії в XVI ст. На матеріалі аналізу історичних подій в Англії після норманського завоювання Л. Беркут, уважно простежує етапи розвитку цього «двобою», досить раціонально він показує тут певну аналогію з Німеччиною⁶.

У 1066 році, завдавши поразки Гарольду в битві біля Гастінгса, Вільгельм I (1066-1087) Норманський або Завойовник, син Роберта Диявола, завоював Англію, ставши її королем. Разом з Англією під владою Вільгельма опинилася і місцева стародавня церква, яка володіла великим майном і користувалася величезним впливом у всьому королівстві⁷.

Звичайно військові перемоги Вільгельма не могли гармонізувати внутрішнє життя тогочасного суспільства, розірвати етнокультурні протиріччя. Англійські королі починаючи з Вільгельма були змушені шукати підтримку серед князів єпископів, впливових абатів великих монастирів - таким є важливий висновок Л. Беркута.

Український вчений підкреслює, що відразу після битви при Сенлак, і вже в 1070 р. король робить рішучі кроки до перетворення внутрішнього життя церкви.

Король намагається забезпечити собі підтримку і схвалення римської курії, йому потрібно було освятити весь свій завойовницький план авторитетом і підтримкою церкви. Л. Беркут пише з цього приводу: «было вполне естественным, если старые и до некоторой степени обязательные отношения между королем и папою – тогда им был Александр II (1061-

⁵ Шепеляк О. Становление и развитие идеи верховного права в условиях борьбы за инвеституру // Власть и общество (теория и практика) ... URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua>.

⁶ Беркут Л. Йоркские трактаты... С. 4–7.

⁷ Барлоу Ф. Вильгельм I и нормандское завоевание Англии / пер. с англ. под ред. С. Иванова. Санкт-Петербург, 2007. С. 221.

1073) – прийняли тепер очень сердечный и предупредительный характер, создавший для обеих сторон удивительную атмосферу взаимного доверия»⁸. Союз короля з Римом тривав і при новому папі Григорії VII (1073-1085), досить плідно. Гільдебрандівські ідеї культивувалися і здійснювалися двома найвидатніших ученими ченцями свого часу Ланфранком (1005-1089) та Ансельмом (1033-1109), які згодом стали ієрархами Англійської церкви, займаючи архієпископську кафедру в Кентербері⁹. Вільгельм на ділі намагається довести свою відданість та покірність приемнику св. Петра і примушує нормано-англійський єпископат опублікувати забуті постанови стосовно целібату, а також обіцяє віддати під суд всіх одружених кліриків. Король непохитно намагається реалізувати задуману церковну реформу і суворо забороняє баронам чи князям вимагати гроші за отримання церковних посад¹⁰.

Ситуація дозволяла в Римі думати про можливість легалізації всієї політичної системи Гільдебранда, яка базувалася на так званій теорії «двох влад» і знайшла своє відображення в окружному посланні папи Григорія VII - «*Dictatus papae, pontifex universalis*», - своєрідної тезисної програми католицької церкви¹¹.

Дуже лаконічно суть теорії «папської теократії» виклав в своїх студіях Л. Беркут: «последнее звено политической системы Гильдебранда именно: подчинение всех светских князей власти викария ап. Петра, как призванного руководителя Божьего царства на земле» і така ідея не повинна по задуму папства зустріти опір в особі англійського короля, який не раз доводив свою покірність церкви¹². Але, продовжує український професор, історичні обставини склалися таким чином, що планам Римської Церкви в Англії не можливо було здійснитися.

⁸ Беркут Л. Н. Йоркские трактаты... С.3.

⁹ Там само. С.4.

¹⁰ Там само.

¹¹ Stickler A. M. «Gladius» nel registro di Gregorio VII. Torino, 1948. P. 89–103.

¹² Беркут Л. Н. Йоркские трактаты...С.5.

Л. Беркут позначає головні причини такого становища¹³. По-перше Англія була вже давно завойована і не потребувала допомоги не від кого, а по-друге місцевий єпископат висловлювався проти втручання папства в справи Англійської церкви. Саме в останньому моменті Л. Беркут проводить чіткі паралелі з позицією і настроями німецької ієрархії, яка теж робила все можливе, щоб відокремитися в «незалежну владу» від папи і далекого Риму¹⁴.

Після смерті Вільгельма Завойовника (+1087), влада в Англії переходить до рук, молодшого з двох синів, теж до Вільгельма, прозваного Рудим. Л. Беркут в своїх студіях, аналізуючи церковно-політичні взаємини в Англії при новому королі, дає йому далеко не втішну характеристику, називаючи його холодним тираном, який не знає ані совісті, ані честі, ані батьківської поваги до церкви.

В період правління Вільгельма Рудого (1087-1100) взаємини між світською та духовною владою придбали яскраво ворожий характер. Цинічне ставлення нового правителя до церкви, тотальна корупція, постійні конфлікти призвели, пише Л. Беркут, англійський клір «до гострого невдоволення»¹⁵.

Відносини між церквою і державою обтяжувалися і тим, що новий архієпископ Ансельм Кентерберійський так і не зміг відстояти інтереси церковних інституцій в питанні раніше проведеної державою секуляризації релігійних володінь, а це викликало невдоволення з боку Вільгельма Рудого і він залучив примаса Англії до феодального суду. І тільки завдяки саме світській, а не церковній опозиції, Ансельм Кентерберійський був звільнений від королівського свавілля. У 1097 р. Ансельм покинув Англію¹⁶.

Після смерті Вільгельма Рудого королем Англії став його брат Генріх I на прізвисько Боклер, тобто Мудрий (1100–1135). Спираючись на дослідження Вільяма Стаббса (1825–1901), професора Оксфорда, єпископа Честера, знаменитого

¹³ Там само.

¹⁴ Беркут Л. Н. Очерки из истории борьбы... С.2.

¹⁵ Беркут Л. Н. Йоркские трактаты... С.8.

¹⁶ Там само. С.9.

історика середньовічної Англії, і його трьох томний твір «Конституційна історія Англії»¹⁷, Л. Беркут пише: «Генріх I с помощью клира и англо-саксонов – быстро обеспечил себе обладание английским тронном, был тем человеком, который мог, по общему складу характера, возстановить нормальные порядки в церковно-политической жизни государства»¹⁸. Змальовуючи церковно-політичні відносини за нового англійського короля Л. Беркут, залучаючи дані англійської історіографії¹⁹ робить висновок, що тепер в нових умовах взаємовідносин, мова йде не про претензії папи на світове панування, і навіть не про саму інвеституру, так як, вплив римської курії на Британські острови було зведено до мінімуму, церковна партія хотіла лише одного – врегулювання відносин в рамках і рисах, які склалися в період правління першого короля нормандської династії²⁰.

Розуміючи це, продовжує Л. Беркут, Генріх I обіцяє в своєму королівському маніфесті знищити регалії і пов'язані з ними зловживання та скасувати грошові побори з церкви, а також, що особливо важливо, в своєму листі, запрошує Ансельма Кентерберійського зайняти свою кафедру і почесне місце в королівській раді²¹. Щодо останнього то Л. Беркут вказує на трансформацію поглядів «патріарха Британії», який після вигнання, повертається до Англії зовсім іншою людиною²².

Ознайомившись з григоріанськими ідеями і глибоко перейнявшись ними, він не тільки відмовився принести королю звичайну ленну присягу, а й зажадав знищення світської інвеститури. В результаті чого Ансельм був змушений вдруге покинути Англію²³. Виниклий конфлікт, який прийняв затяжну

¹⁷ Stubbs W. Constitutional History of England Oxford 1897 vol 1. p. 328.

¹⁸ Беркут Л. Н. Йоркские трактаты. С.10.

¹⁹ Stubbs W. Select charters and other illustrations of English constitutional of English Constitutional History Oxford, 1905, p.99.

²⁰ Беркут Л. Н. Йоркские трактаты.. С. 10-11.

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Там само. С.11-12.

форму подальшої дипломатичної боротьби, тривав близько п'яти років, продовжує Л. Беркут, і закінчився спочатку пленарною угодою в Еглі (1105), а потім відомим Лондонським конкордатом 1107 року, за яким дві сторони досягли угоди, Генріх I відмовлявся від права пожалування «кільцем та посохом, проте зберіг за собою право ленної присяги так зв. «temporalia», від обраних за його згодою кандидатів.

Отже, боротьба за інвеституру в Англії завершилася компромісом, сторони дійшли визначених домовленостей, котрі в майбутньому лягли в основу Вормського конкордату (1122), який став остаточним етапом боротьби за інвеституру в Німеччині²⁴. Сам Лондонський конкордат не був бездоганим і багато питань церковно-державних відносин залишилися не вирішеними, але він поклав початок дискусії про правові підстави влади монарха в середньовічній Англії²⁵.

Даючи коротку характеристику конкордату, український професор, приходять до висновку, що врегулювання проблеми взаємовідношень Церкви та королівської влади в Англії, завдяки конкордату 1107 р., було не капітуляцією держави перед Церквою, а швидше за все, «ініціативою компромісу», який долинав від представників інтелектуальної церковної еліти XII ст., шляхом знаходження нових взаємин церкви і держави, розмежуванням їх юрисдикцій і повноважень, а також переосмислення самої теократичною моделі королівської влади...

²⁴ Казанский А. Данте. Демистификация. Долгая дорога домой. Том V, URL: <https://books.google.com.ua>.

²⁵ Plassmann A. Die Normanen: Erobern, Herrschen, Integrieren. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 2008. S. 209–211.

ЗМІСТ

Від редактора	3
<i>Голубович І. В.</i> Середньовічна автобіографія: від «недоречного відступу» до «біографічного повороту» в сучасній гуманітаристиці (казус П. М. Біцилли).....	7
<i>Довгополова О. А.</i> Методологічний вибір історика та філософсько-історичні установки (теоретичні пошуки П. М. Біцилли та Л. П. Карсавіна).....	27
<i>Ярош О. А.</i> Аналіз теорій «харизми» Макса Вебера та Едварда Шилза.....	41
<i>Ізбаши-Гоцкан Т. О.</i> Політична ситуація в грецькому полісі за даними монетної типології (на прикладі Гераклеї Понтійської)	66
<i>Луговий О. М.</i> Держава та система освіти у Візантії.....	74
<i>Кузьмін Є.</i> Язичницькі боги в «Книзі ангела Разієля».....	92
<i>Налівайко А. О.</i> Взаємовідносини між церквою та королівською владою в Англії кінця XI - поч. XII ст. у висвітленні проф. Л. М. Беркута.....	100
<i>Чепіженко В. В.</i> «Політична мова» в стратегіях репрезентації влади Річарда II Плантагента	107
<i>Лобачова Т. О.</i> Населення Тоскани XV століття у висвітленні Девіда Герлігі	124
<i>Стасюк О. В.</i> Примус до шлюбу у реєстрах Апостольського Пенітенціарію (1431-1503).....	133
<i>Прохорова А. Ю., Тоцький П. М.</i> Жінка на троні: критична візія англійської протестантської політичної думки	143
<i>Івченко О. С.</i> Теорія конституційного роялізму в політичному вченні Генрі Ферна	155
Abstracts	162

Інформація про авторів

Голубович Інна Володимирівна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова. Випускниця історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1989 р., писала під керівництвом І. В. Немченко курсову роботу.

Довгополова Оксана Андріївна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова, кураторка платформи культури пам'яті Минуле/Майбутнє/Мистецтво. Випускниця кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1986 р., писала під керівництвом І. В. Немченко курсові та дипломну роботу.

Ярош Олег Анатолійович, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору історії східної філософії Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1993 р., писав під керівництвом І. В. Немченко курсові та дипломну роботу.

Ізбаш-Гоцкан Тетяна Олександрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова. Випускниця кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1986 р.

Луговий Олег Михайлович, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова. Випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова 2004 р., в 2009 р. захистив дисертацію під керівництвом І. В. Немченко.

Кузьмін Євген, незалежний дослідник історії науки, фахівець із східноєвропейської географії Яд Вашем (Єрусалим, Ізраїль). Народився в Одесі, Україна. Випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1997 р.

Налівайко Андрій Олександрович, випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова 2009 р., аспірант І. В. Немченко в 2017–2021 рр.

Чепіженко Вадим Віталійович, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова. Випускник кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова 2015 р., під керівництвом І. В. Немченко писав курсові та дипломні роботи та захистив дисертаційне дослідження у 2021 р.

Лобачова Тетяна Олександрівна, випускниця кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова 2020 р., аспірантка І. В. Немченко в 2021–2022 рр.

Стасюк Ольга Володимирівна, здобувачка 2-ого року PhD програми із Пізньоантичних, середньовічних та ранньомодерних студій в Центральноєвропейському університеті: Відень (Central European University)

Прохорова Алла Юрїївна, випускниця (2005 р.), пошукачка та старша лаборантка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова у 2011–2014 рр.

Тоцький Павло Микитович, випускник французького відділення факультету романо-германської філології та кафедри нової та новітньої історії історичного факультету ОДУ імені І. І. Мечникова 1980 р., старший викладач та доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова у 1995–2017 рр.

Івченко Ольга Степанівна, кандидат історичних наук, випускниця кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова 2011 р., аспірантка І. В. Немченко в 2011–2015 рр., захистила під її керівництвом дисертацію в 2021 р.

Наукове видання

LIBRA

**ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ
ЦЕНТРУ АНТИКОЗНАВСТВА ТА
МЕДІЄВІСТИКИ**

Випуск VI

В авторській редакції

Підп. до друку 10.11.2022. Формат 60x84/16.

Ум.-друк. арк. 8,11. Тираж 20 пр.

Зам. № 2510.

Видавець і виготовлювач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво ДК № 4215 від 22.11.2011 р. Україна, 65082, м. Одеса,
вул. Єлісаветинська, 12

Тел.: (048) 723 28 39. E-mail: druk@onu.edu.ua